

Ülevaade kohtukorralduse, õigusemõistmise ja seaduste ühetaolise kohaldamise kohta

Ettekanne Riigikogu 2020. aasta kevadistungjärgul
3. juuni 2020

Villu Kõve
Riigikohtu esimees

Austatud juhataja, lugupeetud Riigikogu!

Eelmisest kohtute seaduse järgsest ettekandest kohtukorralduse, õigusemõistmise ja seaduste ühetaolise kohaldamise kohta on möödunud aasta. Toona ei oleks osanud keegi ennustada, et meid raputavad peagi sündmused, mille mõju ei jäta puutumata ühtegi inimest. Oleks tundunud uskumatuna mõte ühiskonnast või Eesti riigist, mille piirid on suletud, kus inimesed peavad hoidma üksteisega distantsi, kandma maske ning nägema lähedasi ja töökaaslasi peamiselt erinevate virtuaalsete suhtlemisprogrammide vahendusel. Juba mitmeid kuid on igapäevaelu keskmes küsimused, kuidas kohaneda koroonapandeemia ja selle tõkestamiseks kehtestatud eriolukorraga ning milliseks kujuneb elukorraldus selle lõppedes. Kohtusüsteem pole nendes küsimustes erand, mistõttu keskendun selleaastases ettekandes ennekõike kohtute kohanemisele ja toimetulekule eriolukorras, kuid käsitlen ka olulisemaid teemasid, millega kohtusüsteem aasta jooksul tegeles ning tegeleb ka edaspidi. Samuti juhin tähelepanu seadusemuudatustele, mille rakendamine võimaldaks tagada keerulistes olukordades võimalikult efektiivse õigusemõistmise toimimise ja inimeste põhiõiguste kaitse.

Ettekandest ettekandeni – aasta kohtusüsteemis

Sellel keerulisel ajal on oluline rõhutada, et õigusemõistmine toimib jätkuvalt korralikult: tagatud on aus ja objektiivne õigusemõistmine, kohtuasjade lahendamine mõistliku aja jooksul, inimeste vaba juurdepääs õigusemõistmisele ja nende õiguste kaitse. Nii Euroopa kui ka maailma mastaabis paistab Eesti kohtusüsteem silma ühe kiirema ja digitaliseerituma menetlusega. Vaatamata mõnele üksikule kohtuasjale, kus on tekkinud probleem menetlusaja või avalikkuse ligipääsuga kohtuasja materjalidele, on inimeste usaldus kohtusüsteemi vastu kõrge. Peaaegu kõik laiemat tähelepanu saanud kitsaskohad või etteheited kohtutele puudutavad paari väga mahukat kriminaalasja, mis moodustavad kohtuasjade koguarvust kaduvväikese protsendi. Mõne üksiku näite varal ei tohiks teha üldistusi kohtusüsteemile tervikuna, kuid näeme vaeva, et muuta süsteemi veel paremaks ja efektiivsemaks. Oleme aktiivselt koostöös Justiitsministeeriumiga mõelnud, millise kohtuvõrgu ja -personaliga oleks pikemas perspektiivis otstarbekas jätkata. See arutelu hõlmab muu hulgas küsimusi, milline võiks olla kohtute ja kohtumajade arv, kui palju on õigusemõistmise korralduseks toimimiseks vaja kohtunikke ning kohtuametnikke ja milline võiks olla viimaste kvalifikatsioon. Viidatud teemad on omakorda tihedalt seotud kohtumenetluse automatiseerimisega ja digitaliseerimisega, samuti video- ja vahetute istungite pidamise hulga ja vormiga. Konkreetsemalt olen oma südameasjaks võtnud järgmised teemad: kohtuasjade ja

töökoormuse ebavõrdne jaotus; personaliküsimused (kvalifitseeritud personali ebaühtlane kättesaadavus, kohtunike ja ametnike arv, kvalifikatsioon, tööjaotus ja spetsialiseerumine); üleminek digitaalsele kohtumenetlusele; kriminaalmenetluse üldmenetluse tõhustamine; avalikkuse ligipääs õigusemõistmisele ja kohtuasjade materjalide kättesaadavuse ühtlustamine. Eriolukord on andnud nendele teemadele ehk veel suuremat kaalu, mistõttu loodan nendega kiiresti edasi liikuda.

Eestis jagunevad kohtuasjad nii koguarvult kui ka menetlusliigiti väga ebaühtlaselt. Eelkõige on selle põhjuseks inimeste ja majandustegevuse koondumine linnadesse, iseäranis Tallinnasse. Seetõttu on rohkete menetlusosalistega keerulisemad vaidlused koondunud valdavalt Harju Maakohtusse, põhjustades sealsetele kohtunikele keskmisest suurema töökoormuse. Samas on langenud suuliste menetluste osakaal ja koos videoistungite võimekusega ka vajadus vahetute istungite järele. Kohtute ja kohtunike töökoormuse ühtlustamine ja üle-eestiline hajutamine kujunes aasta jooksul üheks peamiseks teemaks, millele püüdsime kohtute haldamise nõukoja ja Justiitsministeeriumiga kohtusüsteemi potentsiaali arvestades lahendusi leida. Arutatud on mitmeid variante, nagu maakohtute koondamine üheks kohtuks, aga ka asjade üleriigiline jagamine senise piirkondliku jagamise põhimõtte asemel. Üldjoontes on mõte kohtute koormuse ühtlasemast jagamisest leidnud süsteemi sees mõistmist, ent suuri vaidlusi tekitavad detailsamad küsimused muudatuste põhiseaduspärasusest, samuti kohtunike rollist oma tööjaotuse üle otsustamisel, eri piirkondades istungite korraldamisest ja kohtumajade ning kogu süsteemi juhtimise ümberkorraldamisest. Nende arutelude esimesed viljad on praeguseks jõudnud eelnõu¹ kujul Riigikogusse. Uuenduslikuna sätestatakse eelnõus töökoormuse ühtlustamiseks kohtuniku menetluslähetus ja nähakse ette võimalus saata kindlaksmääratavaid kohtasju sama kohtuastme teise kohtusse ning pensionile minemise õigusega kohtuniku volituste pikendamine pooleliolevate kohtuasjade lõpuni menetlemiseks. Seega on välja pakutud esimesed meetmed töökoormuse ühtlustamiseks ja muu hulgas mahukate kriminaalasjade lahendamiseks mõistliku aja jooksul. Saame näha, kuidas need toimima hakkavad. Arutelud aga jätkuvad ja loodetavasti saab Justiitsministeerium peagi valmis järgmise kohtukorraldust puudutava eelnõu.

Tahes-tahtmata on kohtute töökoormuse ja -korraldusega seotud ka personaliküsimused. Praeguse töökorraldusega on enamikul esimese ja teise astme kohtunikel kasutada personaalne kohtujurist ja sekretär. Möödunud aasta üheks vastakamaks arutelupunktiks kujunes sellise süsteemi jätkusuutlikkus. Üheks alternatiiviks võiks olla korraldus, kus kohtunikke teenindab väiksem arv kohtuametnikke, eeldusel et lihtsamad ja tehnilisemad toimingud automatiseeritakse. Need mõttevahetused on siiski alles algusjärgus. Tähtis on kohtute igapäevast töökorraldust puudutavad muudatused hoolega läbi mõelda ja tagada, et nendega ei saaks kannatada kohtute töö kiirus ja tõhusus. Samavõrd oluline on järjest keerukamate ja mahukamate kohtuasjade valguses vältida olukorda, kus kohtunikel ning kohtuametnikel pole võimalik spetsialiseeruda kitsamatele valdkondadele. Väiksemates kohtumajades on juba praegu spetsialiseerumine sisuliselt võimatu, kuivõrd kohtunikud lahendavad paralleelselt

¹ Kohtute seaduse ja tsiviilkohtumenetluse seadustiku muutmise seadus 175 SE. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/6c538260-a5f7-4f4b-ba04-89cb8328a877/Kohtute%20seaduse%20ja%20tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20muutmise%20seadus> (13.05.2020).

tsiviil- ja kriminaalasju. Ka siinkohal võiks leevendust pakkuda kohtute koormuse ja kohtuasjade alluvuse paindlik ümberkorraldamine.

Spetsiifilisematest kohtukorralduslikest küsimustest tuleb mainida Harju Maakohtu jõudlust mahukate kriminaalasjade lahendamisel ning istungite kinniseks kuulutamise ja toimikuga tutvumise korda. Olude sunnil on need teemad pälvinud minu erilise tähelepanu. Olen täheldanud, et kriminaalmenetluse üldmenetluse asju iseloomustab sageli silmatorkavalt pikk eeluurimisperiod, kohtu alla antud isikute menetluse alguse kuudepikkune viibimine ja kohtumenetluse otstarbekohatu mahukus ning kestus. Kehtiv regulatsioon soosib aja-, inim- ja materiaalsete ressursside pillamist, seda iseäranis suulise menetluse üleekspluateerimisega. Möödunud aasta sügisel jõudsid minuni signaalid, et Harju Maakohtus kuhjuvad suured kriminaalasjad, mille lahendamist alustatakse otsast peale asja menetleva kohtuniku pensioneerumise tõttu. Minu palvel algatas Justiitsministeerium kohtute seaduse järgse järelevalvemenetluse, uurimaks tekkinud olukorra tagamaid. Kui esialgu tekitas selline pretsedenditu järelevalvemenetlus kohtunike seas pahameelt, on praeguseks valminud kriminaalmenetlust ja kohtukorraldust käsitlev põhjalik aruanne², mis loodetavasti võimaldab rohkete konstruktiivsete ettepanekute toel kompleksset probleemi lahendada hakata. Mis puudutab aga kohtuistungite kinniseks kuulutamist, istungil teatavaks saanud informatsiooni kajastamise ja lahendatud asja toimikumaterjalidega tutvumise piiranguid, siis korraldasime Riigikohtu initsiatiivil 5. veebruaril 2020 kõiki huvigruppe kaasava ümarlauru. Arutelust jäi kõlma, et saladuse hoidmise kohustuse kehtestamine peaks olema avalikku huvi kaaludes tähtsajaline. Eriti akuutne ja kriitiline on aga toimikuga tutvumise korra ajakohastamine ja ühtlustamine. Viidatud probleemile on juhtinud tähelepanu ka Riigikohtu kriminaalkolleeegium, kelle hinnangul vajaks kriminaal- ja kohtutoimikuga tutvumise kord ammendavat regulatsiooni kriminaalmenetluse seadustikus.³ Ümarlaural formuleeriti veel mitmeid ettepanekuid seadusemuudatusteks, mis tagaksid ühel ajal avaliku huvi realiseerumise kohtuasjade lahendamise vastu ja kohtumenetluse tõrgeteta toimumise ning kaitseksid isiku põhjendatud õigust privaatsusele. Loodetavasti jõuavad need ettepanekud peagi vastavasse eelnõusse.

Oleme püüdnud kohtute tegevust rohkem avada ja inimestele lähemale tuua. Põhimõtteliselt sai muudetud kohtute kommunikatsioonikorraldust: alates 2019. aasta sügisest on Riigikohtus ametis kohtuteülene ühine kommunikatsioonijuht, kes koordineerib muu hulgas kohtute pressiesindajate tegevust, aitab korraldada meediasuhtlust ja koolitusi. Jätkumas on kohtunike põlvkonnvahetus, seda nii Riigikohtus kui ka esimese ja teise astme kohtutes, vahetusid mitmed kohtujuhid. Mitmetel nõupidamistel ja ümarlauradel on olnud teemaks digitaalne kohtumenetlus. Sellele oli pühendatud tervikuna tänavune kohtunike täiskogu, kus teiste teemade seas presenteeriti ka mõtteid menetluse edasisest automatiseerimisest ja tehisintellekti kasutamise võimalikkusest kohtumenetluses. Samuti sai digitaalsele menetlusele pühendatud selleaastane kohtute aastaraamat. Digitaalsete lahenduste juurutamise töö jätkub.

² Harju Maakohtu esimehe kohustuste täitmise järelevalve aruanne, 24.03.2020. Arvutivõrgus: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/news-related-files/harju_mk_esimehe_jarelevalve_aruanne.pdf (13.05.2020).

³ Viimati Riigikohtu kriminaalkolleeegiumi 16.04.2020 määrus asjas nr 1-19-8262, p 47.

Kohtute aastale tagasi vaadates ei saa märkimata jätta, et 14. jaanuaril 2020 möödus sada aastat päevast, mil toimus esimene Riigikohtu istung Tartu raekoja saalis. Meenutasime seda väärikalt esimesest istungist inspireeritud lavastusega. Eriolukorra tõttu tühistasime mitmed muud kavandatud üritused, kuid vähemalt õnnestus Riigikohtul tagasi kolida oma Toomemäe majja pärast selle põhjalikku renoveerimist. Täna siinkohal Vabariigi Valitsust ja Riigikogu, tänu kellele renoveerimine eelarveliselt võimalikuks sai! Võrreldes varasema aastaga võis 2019. aastal täheldada Riigikohtusse saabuvate ja lahendatud asjade arvu mõnetist kasvu. Seadusandja vaatepunktist pakuvad tõenäoliselt enim huvi põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse asjad, mida möödunud aastal oli koos valimiskaebustega kokku 45.⁴ Põhiseadusvastatus tuvastati kaheksas asjas, millest laiemat tähelepanu pälvisid välismaalaste seadus, kaitseväekorralduse seadus ja Narva Linnavolikogu sotsiaalteenuseid puudutavad määrused. Praegu on Riigikohtu menetluses neli põhiseaduslikkuse järelevalve asja, olge mureta, lahenduse saab ka pensionireformi seadusemuudatuste pakett – Riigikohus tegeleb sellega vajaliku põhjalikkuse ja tõsidusega!

Kohtusüsteemi töö tagamine eriolukorras

Koroonaviirusest põhjustatud kriis ja eriolukord tabas kohtuid nagu ka kõiki teisi šokina. Paljud seni olemasolevatest ja iseenesestmõistetavatest asjadest ning teenustest polnud enam äkitselt kättesaadavad. Õigusemõistmise pädevus on põhiseadusega antud üksnes kohtutele ja kohtute tõrgeteta töötamine ka eriolukorra ajal on õigusriigi toimimiseks hädavajalik. Seega, vaatamata eriolukorra alguses kohati kõlanud häältele kohtumajad kinni panna ja õigusemõistmine seisata, lähtusid kohtud põhimõttest, et töö peab jätkuma, kohtumajad jäävad menetlusteks avatuks ja kohtuasjad saavad lahendatud, järgides loomulikult elementaarseid ohutusnõudeid. Selliselt erinesid Eesti kohtud mitmetest Euroopa riikide kohtutest, kus paljude asjade lahendamine sisuliselt seisati. Nii näiteks otsustati Hollandis kõik kohtud sulgeda, Itaalias, Portugalis ja Sloveenias aga piirati lahendatavate asjade ring kiirete põhiõigusi puudutavate asjadega, mis on seotud alaealiste, eestkoste või lähisuhtevägivallaga.⁵ Seejuures teavitas Euroopa Inimõiguste Kohus, et jääb avalikkusele suletuks, tühistades kõik märtsis ja aprillis ettenähtud istungid ning tegeledes prioriteetsete asjade lahendamisega, sh esialgse õiguskaitse erakorraliste kaebuste läbivaatamisega.⁶ Euroopa Kohus ei korraldanud 25. maini 2020 kohtuistungeid suuliste seisukohtade ärakuulamiseks ja eelisjärjekorras lahendati eriti kiireloomulisi kohtuasju. Samuti pikendati pooleliolevates menetlustes määratud tähtaegu ühe kuu võrra.

Eestis kehtestatud eriolukorra õiguslikus regulatsioonis ei ole sätestatud kohtumenetlusele mingeid erisusi. Nende puudumise negatiivne mõju sai suuresti selgeks juba eriolukorra esimestel päevadel, kui inimestel oli keelatud koguneda, kuid samas pidid toimuma suulised istungid. Kohtute probleemid eriolukorraga kohanemisel tulenevad valdavalt seadustest, mis

⁴ Vt põhiseaduslikkuse järelevalve asjade kohta lähemalt ettekande lisadest nr 1 ja 3.

⁵ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). *Coronavirus pandemic in the EU – Fundamental Rights Implications*. Bulletin 1, aprill 2020. Arvutivõrgus: <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/covid19-rights-impact-april-1> (13.05.2020).

⁶ Euroopa Inimõiguste Kohus rakendas COVID-19 pandeemia tõttu erakorralisi meetmeid: kohus peatas Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 35 lõikes 1 sätestatud 6-kuulise kaebetähtaja alates 16.03.2020 kuni 15.06.2020; samuti peatati kõik pooleliolevates kohtuasjades antud tähtajad kolmeks kuuks, st kuni 15.06.2020, v.a suurkojale esitatavad taotlused.

nõuavad inimeste füüsilist kohalolu istungitel, nende ärakuulamist, samuti pabertoimikute ja postisaadetistega töötamist. Probleemseks osutusid kinnipeetavatega seotud menetlused, muu hulgas suurtes kriminaalasjades, kus nende kohtumajja konvoeerimine võis paratamatult soodustada viiruse levikut vanglas või arestimajas. Kriminaalasjades toimusid eeluurimisasjade istungid, menetlusosaliste kohalolu nõudsid ka üldmenetluse istungid, kus videosilda võis enne vastavasisulist seadusemuudatust kasutada vaid süüdistatava nõusolekul. Tsiiviilasjades on murekohaks olnud hooldekodud ja haiglad, kus hoitakse inimesi kinni tahtevastasel või kus viibivad eeskostet vajavad inimesed, sh just palju eakaid, kellega kohus peab seaduse järgi perioodiliselt kohtuma. Samuti puudutas istungite korraldamise küsimus näiteks üha massilisemaks muutuvaid pankrotiasju, kus paljudel võlgnikel puudub videosilla võimalus või võimekus, kuid seadus näeb ette tähtaja, mille jooksul istung peab toimuma. Nendes küsimustes seisid kohtunikud silmitsi dilemmaga, kas täita seadust, seades selliselt ohtu inimeste elu ja tervise, või jätta osa toiminguid eriolukorrale tuginedes tegemata ning üritada asju edasi lükata. Kahjuks ei jõudnud seadusandjani Justiitsministeeriumile esitatud mõtted menetlustähtaegade peatamisest eriolukorras ega kehtestatud muude kohtumenetluste kui kriminaalmenetluse leevendamiseks sisuliselt ka mingeid olulisemaid erisätteid.

Olukorra parandamiseks kehtestas kohtute haldamise nõukoda Riigikohtu ja Justiitsministeeriumi ühisel initsiatiivil soovitus⁷, mis aitasid tagada õigusemõistmise korrakohase toimimise eriolukorra ajal. Vältimaks viiruse levikut kohtunike, kohtuteenistujate, menetlusosaliste ja teiste õigusemõistmisega seotud isikute seas, rakendati kaugtööd kõikidel ametikohtadel, mis seda võimaldasid. Otsustati, et võimalikult palju asju tuleb lahendada kirjalikus menetluses, mida saab teha kaugtöö vormis tänu kohtute infosüsteemi ja digitaalse toimiku rakendustele. Nendes asjades, kus menetlus pole niivõrd digitaliseeritud, korraldati pabertoimikute transport. Kirjalikku menetlust rakendasid enim haldus- ja ringkonnakohtud, kelle töös korraldatakse ka eriolukorra väliselt vähem istungeid kui maakohtus. Ehkki soositi istungite korraldamist eelkõige tehniliste sidevahendite abil, otsustas nende puudumisel kohus istungi pidamise lähtuvalt iga konkreetse kohtuasja asjaoludest. Kohtumajjad jäid nii istungite pidamiseks kui ka kantseleis asjaajamiseks avatuks, küll aga lühendatult ja piiratud ligipääsuga: majja ei lubatud haigussümptomitega või viirusekandjatega lähikontaktis olnud isikuid, samuti õigusemõistmisega eriolukorra ajal mitte seotud inimesi. Siiski on istungite teataval määral edasilükkumine olnud vältimatu mitmel põhjusel. Esiteks puudusid kohtutel eriolukorra esimestel nädalatel vajalikud kaitsemaskid ja desinfitseerimisvahendid, samuti polnud menetlusosaliste paljususe tõttu võimalik järgida kogunemis- ja distantsireegleid. Teiseks, eriolukorra alguses pandi proovile nii kohtute kui ka menetlusosaliste digitaalne võimekus. Sugugi mitte kõik kohtumajjad pole veel varustatud heal tasemel videokonverentsi seadmetega, kuid ega üksnes kohtute võimekusest piisagi. Istung või menetlustoiming videosilla vahendusel eeldab, et lisaks kohtutele on selleks võimelised ka teised institutsioonid, nagu prokuratuur, advokaatuur, vanglad, politsei jt. Vajakajäämisi on meil kõigil, kuid kahetsusväärset näitab eriolukorraaegne praktika, et enim tõrkeid esines videoistungite pidamisel arestimajades ja vanglates. Seda põhjusel, et neil polnud vajalikke seadmeid või oskusi nende käsitlemiseks või olemasolevate seadmete helikvaliteet polnud istungi korraldamiseks piisav. Viimaks, inimesed reageerivad kriisiolukorrale erinevalt. On neid, kes on nakatumisohtu trotsides valmis kõiki

⁷ Kohtute haldamise nõukoda soovitus⁷ õigusemõistmise korraldamiseks eriolukorra ajal. Vastu võetud kohtute haldamise nõukoda 16.03.2020 istungil. Arvutivõrgus: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/news-related-files/khn_sovitused_kohtutele_eriolukorras.pdf (13.05.2020).

menetlustoiminguid tegema ja istungitel osalema, kuid ka neid, kellel on siiras hirm – sellega tuleb arvestada nii kohtunike kui ka menetlusosaliste seisukohast ja hinnata igat üksikjuhtumit eraldi.

Kokkuvõttes võib öelda, et kohtud on eriolukorra tingimustes ühiste pingutuste tulemusena üle ootuste hästi hakkama saanud. Seda kinnitavad ka kohtuesimeeste tagasisidena antud optimistlikud hinnangud. Olgugi et nii advokatuur kui ka prokuratuur on juhtinud tähelepanu sellele, et kohtute piires on töö korraldamisel ebaühtlane praktika, muu hulgas videoistungite kasutamisel ja istungite edasilükkamisel, pean seda segasel ja etteaimamatul ajal paratamatuseks. Siinkohal rõhutan, et istungite edasilükkamine ei tähenda tööseisakut – istungite ärajäämisel lahendatakse hulgaliselt kirjalikus menetluses olevaid kohtuasju, mis oleks istungite toimumisel lihtsalt hiljem käsile võetud. Statistika näitab, et maakohatud olid määranud vahemikku 23. märtsi kuni 15. mai 2020 kokku 3418 istungit, millest toimus ligikaudu 42% ehk 1429, nendest 869 omakorda videoistungina. Kuigi eriolukorra tingimustes võiks oodata ka kohtute jõudluse vähenemist, võib siiski praeguste näitajate põhjal väita, et sisuliselt jätkus asjade lahendamine samas mahus. 2020. aasta esimese nelja kuu kokkuvõtte kohaselt jõudsid maakohatud lahendada rohkem tsiviil- ja kriminaalasju, kui neid laekus. Haldus- ja ringkonnakohtutes jäi jõudlus samale tasemele ehk eriolukord kohtute jõudlusele mõju ei avaldanud.⁸ Need näitajad on kindlasti märkimisväärsed ja Euroopa mastaabis tõenäoliselt ka erandlikud.

Praegu on põhiliseks küsimuseks, kuidas korraldada kohtute tööd pärast eriolukorra lõppu. Nakkusoht ei ole kadunud, kuid oma järge ootavad füüsilised menetlustoimingud, sh istungid mahukates kohtuasjades, mille puhul on raske kui mitte võimatu tagada inimeste vahel kahemeetrist distantsi. Samuti tuleb nentida, et mida kauem selline ebamäärane olukord kestab, seda rohkem hakkab probleeme ilmnema. Ühest küljest väsivad kohtunikud ja kohtuteenistujad kaugtöövormis töötamisest, teisalt on ka menetlusosalised huvitatud vahetust kohtumenetlusest. Menetlusosaliste turvalisuse tagamiseks on hakatud istungisaalidesse paigaldama pleksiklaase ja teisaldatavaid vaheseinu. Vajaduse korral renditakse distantsireegli järgimiseks ja rohkete menetlusosalistega istungite pidamiseks lisaruumi. Kindlasti tuleb täiustada videoistungite korraldamist: ühtlustada ja uuendada kasutusel olevat tarkvara ning varustada kohtumajad vajalike seadmetega. Tagada võiks lihtsate ja töökindlate platvormide olemasolu, et istungeid ei peaks tingimata korraldama ning salvestama kohtumajas. Samas ei peaks võtma suunda suuliste istungite kaotamisele. Ei tohi unustada, et vahetult suheldes on tihti võimalik paremini asju selgeks rääkida ja kokkuleppeid saavutada. Sageli viibivad videoistungitel menetlusosaline ja tema kaitsja eraldi ruumides, mis võib tõstatada küsimuse kaitseõiguse piiratusest, kuivõrd kaitsjal ja menetlusosalisel pole võimalik privaatset suhelda. Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul pole videosilla vahendusel kohtumenetlusest osavõtt iseenesest vastuolus õiglase ja avaliku arutelu põhimõttega, kuid seejuures peab menetlusosalisele olema kindlasti tagatud võimalus jälgida kohtuistungit käiku, olla ära kuulatud ilma tehniliste takistusteta, samuti peab olema ette nähtud tõhus ja konfidentsiaalne suhtlemisvõimalus advokaadiga.⁹ Praegu on nii mõnelgi korral saanud kaitsja ja kaitsealuse privaatse suhtlemise küsimus loomingulise lahenduse, näiteks kasutatakse istungi ajal

⁸ Vt istungite toimumise ja kohtute jõudluse kohta lähemalt ettekande lisast nr 4.

⁹ EIKo 27236/05, 44223/05, 53304/07, 40232/11, 60052/11, 76438/11, 14919/12, 19929/12, 42389/12, 57043/12 ja 67481/12, Yevdokimov jt vs. Venemaa, § 43; EIKo 21272/03, Sakhnovskiy vs. Venemaa, § 98.

paralleelselt virtuaalseid suhtluskanaleid – see pole kindlasti jätkusuutlik. Arvestama peab ka kinnipeetavatega, kelle puhul on sellised alternatiivsed lahendused välistatud, mistõttu saab kaitsja tõhusat kaitset teostada vaid kaitsealusega ühes ruumis viibides. Laiem probleem, mis kaasneb virtuaalistungite osakaalu suurenemisega suuliste istungite arvel nii eriolukorras kui ka selle järel, on seotud menetluse avalikkusega. Põhiseaduslik õigus avalikule kohtumenetlusele kaitseb nii menetlusosaliste kui ka avalikkuse huve. Kui kriisi ajal kehtivad menetlusväliste isikutele istungitel osalemiseks erireeglid, on see ilmselt mõistetav. On aga omaette küsimus, kuidas vältida videoistungite laiemal kasutamisel avalikkuse ligipääsu näilikuks muutumist, kui kriis on läbi, kuid igapäevaelu on kriisi valguses pisut muutunud. Ka eriolukorra järel on rõhk paratamatult videoistungitel ja n-ö hübriidistungitel, kus mõned menetlusosalised viibivad saalis, mõned aga kaasatakse videosilla vahendusel. Seega on lähiajal üheks kohtusüsteemi ülesandeks leida mõistlik tasakaal digitaalse ja suulise menetluse vahel. Ehk on kätte jõudmas aeg algatada diskussioon istungite avalikust ülekandmisest internetis?

Mõtteid seadusandjale

Ehkki kohtusüsteemi kohanemisele eriolukorraga saab anda üldjoontes positiivse hinnangu, ilmnesid nii mõnedki kitsaskohad. Ühest küljest on kohtusüsteemi mured lühiajalised, puudutades kohtuasjade lahendamist mõistliku aja jooksul, õigesti ja õiglaselt eriolukorrast väljudes ning eeldatavasse majanduskriisi langesdes. Teisalt seostuvad kohtutega pikaajalisemad küsimused, nagu süsteemi stabiilne, tõhus ja säästlik toimimine. Need mured on osalt korralduslikud ja osalt seadusandlikud. Töökorralduslikud mõtted on täna suuresti ette kantud ja seadusandlike mõtete osas ei hakka ma siinkohal kordama juba eelmise aasta ettekandes esitatud ettepanekuid. Põhimõte jääb siiski samaks – seadusemuudatusi tuleb teha rahulikult, süstemaatiliselt ja põhjalikult mõjusid analüüsides. Kohtusüsteemi pikemaajaliseks planeerimiseks ja n-ö konkurentsivõimelisena hoidmiseks oleks tarvis seadusi ajakohastada kohtuasjade jagamise paindlikkuse, digitaalse kohtumenetluse ja videoistungite toetamise ning kohtumenetluse avalikkuse tagamise aspektist. Eraldi tuleks tähelepanu pöörata Harju Maakohu järelevalve komisjoni raportis tehtud kriminaalmenetluse tõhustamise, kiirendamise ja tarbetute formaalsuste kõrvaldamise ettepanekutele, mille rakendamine aitaks ära hoida probleeme, millega praegu silmitsi seisame. Loodan, et seadusandja toetuse leiab ka kohtunike töövõimetuspensioni taastamise ettepanek, kui see peaks Riigikokku jõudma.

Vaid aasta tagasi ütlesin, et elame majanduslikult tõenäoliselt paremini kui kunagi varem ning majanduslik heaolu peegeldub ka kohtuasjades. Praegu tuleb tõdeda, et olukord on muutunud ja kätte on jõudmas aeg, kui inimesi ootab tõenäoliselt ees hulgaliselt nn ellujäämisvaidlusi, mis on tingitud koondamistest, makseraskustesse sattumisest laenude, liisingute, kommunaalmaksete või elatise tasumisel. Ilmselt on lisandumas maksuvaidlusi, samuti võib prognoosida väikese viivitusega varavastaste süütegude sagenemist. Kusjuures maksekäsu kiirmenetluse asjade hulk suurenes juba 2019. aastal 14,9% võrreldes varasema aastaga ning see suund on jätkuv.¹⁰ Pole kindel, kas kohtud suudavad asjade kuhjumisel nendega sama efektiivselt toime tulla kui seni. Raske majanduslik aeg suurendab kohtute töökoormust, mistõttu panen seadusandjale südamele mõelda sellele, enne kui hakatakse kohtule minevat ressursi kärpima või ümber suunama. Vaatamata majanduslikult keerulisele ajale vajaks tööjõu

¹⁰ Vt kohtute 2019. aasta menetlusstatistika kohta lähemalt ettekande lisast nr 1.

voolavuse pidurdamiseks ja kvaliteedi tõstmiseks järeleaitamist eelkõige madalapalgalise kohtupersonali, nagu kohtuistungisekretärid ja tõlgid, sissetulekud. Eelmisel aastal käsitletud mõtetest tahaksin veel kord arendada ja toetada lepitusmenetluse juurutamist, esmajoones perekonnaasjades ja naabrivaidlustes. Samuti tuleks tõenäoliselt alles ees seisva makseraskuste perioodi künnisel tõhustada ja lihtsustada maksejõuetusmenetlust, eelkõige lühendada oluliselt võlgadest vabastamise eeldusaega. Kui seadusandja soovib kiiresti ja konkreetselt panustada kuhjuvate tsiviilvaidluste ennetamisse, tuleb kaaluda miinimumelalise regulatsiooni muutmist. Nimelt tuleks välja töötada paindlikum elatise arvestamise meetodika, lihtsustada elatisabi süsteemi ja võimaldada selle andmist juba enne kohtusse pöördumist.

Olgugi et 7. mail 2020 jõustunud seadusemuudatused¹¹ pakkusid mõnetist leevendust probleemidele, mis puudutasid kriminaalasjade lahendamist tehniliste vahendite abil ja isiku kinnisesse asutusse paigutamise menetlust, võib eelkõige mahukate kriminaalasjade üldmenetluses lahendamine olla sügisel viiruse teise laine tulekul tõsiselt pärsitud, kui ei rakendata täiendavaid seadusandlikke meetmeid suuliste istungite osakaalu vähendamiseks ja videoistungite kasutamise võimaluste laiendamiseks. Loodetavasti suudab Justiitsministeerium vastavad ettepanekud kiiresti välja töötada ja prioriteetsena seadusandja ette tuua.

Lisaks juhin eriolukorra valguses seadusandja tähelepanu allpool loetletud kitsaskohtadele.

- Kohtumenetlused on paljuski pärsitud seadusest tulenevate ebamõistlike tähtaegadega, mida eriti eriolukorras on peaaegu võimatu järgida. Võrdluses teiste riikide menetlusseadustikega on sellised tähtajad pigem erandlikud. Seega tuleks kaaluda nende eemaldamist, jättes kohtule paindlikud võimalused menetluse korraldamiseks. Tähtaegadega venitamine ei ole tänases kohtusüsteemis probleemiks. Olgu siinkohal näiteks tsiviilkohtumenetluse seadustiku (TsMS) § 384 lg 1, mis nõuab hagi tagamise lahendamist pretsedenditult ühe tööpäeva jooksul, kuid seejuures tuleb selgeks teha kogu kohtuasi, hinnata tõendeid jne. Samuti võib halva näitena märkida pankrotiseaduse §-e 15 ja 16, mis kohustavad pidama kümne päeva jooksul pankrotiavalduse esitamisest istungi. Kumbki reegel ei ole mõistlik ka tavaolukorras, kuid eriolukorras on neid tähtaegu kohati võimatu järgida.
- Tähtaegade aspektist võiks pikendada aega, mille kestel tuleb kohtul kohustuslikult käia üle vaatamas hooldekodusse tahtevastaselt paigutatud isikuid. Pikendada võiks TsMS § 538 järgset iga-aastast kontrollikohustust kolmele aastale – nii, nagu oli TsMS-s varem sätestatud.
- Digitaalset kohtutoimikut tuleks korralikult reguleerida seaduse tasandil ja anda sellele õiguslik jõud, esialgu tsiviil- ja haldusasjades, seejärel ka süüteasjades.
- Videoistungite korraldamist tuleks reguleerida seaduses kõikides kohtumenetlustes ja laiendada kirjaliku menetluse lubatavust, andes kohtunikule suurem kaalumiseruum.
- Kaaluda võiks eriolukorras osa täitetoimingute peatamist, nt inimeste väljatõstmist nende tahte vastaselt.

¹¹ Abipolitseiniku seaduse ja teiste seaduste muutmise seadus (COVID-19 haigust põhjustava viiruse SARS-Cov-2 levikuga seotud meetmed). – RT I, 06.05.2020, 1.

Lõpetuseks

Head saadikud! Kohtud ja õigusemõistmine toimivad Eestis korralikult ka raskel ajal, nagu ühes hästi toimivas riigis peabki. Praegu on meie suurim mure, kas ja kuidas toime tulla sügisesse lükkunud mahukate kriminaalajade üldmenetluse ning majanduslangusega kaasneva kohtuasjade arvu tõenäoliselt hüppelise suurenemisega. Tegutseme aktiivselt kohtusüsteemi arendamise ja edasiviimisega, loodame ka seadusandja toele sellel teel. Soovin Teile jaksu, jõudu ja tervist sellel keerulisel ajal!

Täna tähelepanu eest!